

Eerst de Geest, dan de Kerk. Over het credo, charisma's en Vaticanum II¹

dr Jos Moons SJ – Tilburg School of Catholic Theology / KU Leuven

(licht-herziene tekst vd de lezing op 19 januari 2019)

Beste mensen,

Ik dank u voor de uitnodiging om bij u te zijn en wat gedachten te delen over de heilige Geest en de kerk.² Mijn naam is Jos Moons, ik ben jezuïet; ik doceer theologie in Leuven en ik werk als post-doc onderzoeker aan de Tilburg School of Theology, Universiteit van Tilburg. Dat laatste instituut noem ik omdat het me het mogelijk maakt om onderzoekswerk te doen. Maar het vandaag niet om faculteiten theologie, maar om de heilige Geest en de kerk(en). Daar zal ik twee gedachten over delen; de eerste kort en algemeen, de tweede uitgebreid en specifiek; beide gedachten zijn mede geïnspireerd door Vaticanum II.

1. De goede volgorde: eerst Geest, dan Kerk(en)

Ten eerste over het thema, de heilige Geest en de kerk(en). Ik moet ik u feliciteren met de volgorde van de woorden. Eerst de heilige Geest, dan de kerk. Dat is een gelukkige volgorde. Geloven in de Geest is fundamenteeler dan geloven in de kerk. Dat is mijn eerste gedachte voor vanmiddag.

Ik zal die gedachte wat toelichten. Want dat volgorde belangrijk is, en veelzeggend, dat is meer dan zomaar een particuliere mening, het heeft diepe theologische wortels. Misschien is het Credo een goede ingang. Dat bestaat niet zozeer uit twaalf artikelen, zoals we soms zeggen (of misschien liever: zeiden), maar uit drie delen. Het eerste deel is de Vader, het tweede deel de Zoon, het derde deel de Geest.

Dat zie je terug in de drievoudige dialogische geloofsbelijdenis uit de Paaswake. Geloof u in de Vader, vraagt de voorganger, en wij antwoorden dan, ja ik geloof; en daarna de Zoon, en dan de Geest. U kunt ook denken aan de drievoudige doop: 'in de naam van de Vader (water), de zoon (water), en de heilige Geest (water)'. Drievoudig, niet twaalfvoudig, net zoals de doop drievoudig is, niet twaalfvoudig.

Binnen die drievoudige belijdenis heeft de kerk een plaats als deel van het kopje van de Geest. De Kerk valt onder de Geest. In het Nederlands zeggen we dat we geloven 'in de Heilige Geest' en 'in de

¹ Op 19 januari 2019, aan het begin van de bidweek van de eenheid, organiseerden het Focolare en de Katholieke Vereniging voor Oecumene in Centrum Mariënkroon in Nieuwkuijk een bijeenkomst over "Geest en Kerk, gave en vruchten van de Geest in oecumenisch perspectief", met lezingen, discussie en gebed.

² Bij de voorbereiding van deze tekst heb ik gebruik gemaakt van een bijdrage voor het tijdschrift VIEREN, dat later in 2019 zal uitkomen, alsmede van mijn 'lekenpraatje' (of publiekspresentatie) bij mijn verdediging (online beschikbaar via de website academia), en J. Moons, 'Charismatische gaven. Belangrijk voor iedereen?', in *Katholiek nieuwsblad* 2018 (18 mei 2018, Pinksteren), 17 (online beschikbaar via de website academia).

kerk'. Dat is eigenlijk niet goed; het lijkt dan alsof ze op hetzelfde niveau staan. Maar in het Latijn kun je aan het voorzetsel merken dat geloven in de kerk een ander soort geloven is dan geloven in de Geest. Er staat "Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem", en vervolgens "Et unam, sanctam ... Ecclesiam". Het verschil is het voorzetsel 'in'. Je zou kunnen zeggen: we geloven in de Geest, en we vertrouwen de kerk.³

We geloven de kerk, we geloven in de Geest. Over wat verschil precies is zou meer te zeggen zijn. Voor nu volstaat het om te weten dat er een verschil is, en dat daarom uw thema goed gekozen is.

Voordat we verder gaan met het tweede punt is het aardig even een uitstapje naar het concilie te maken. In het licht van de prioriteit van de Geest is een detail uit de dagorde van het concilie betekenisvol. De werkdag van de concilievaders begon steeds veelbelovend. Want elke dag, nadat vooraan in de Sint Pieter het evangelieboek open in het midden gelegd was, baden de concilievaders tot en om de Geest. 'Wij zijn hier, o Heer, Heilige Geest. U weliswaar onwaardig, zijn we toch verzameld in uw naam. Kom tot ons, woon in ons, onderwijs ons. Wees gij alleen het die ons beraadslagen beweegt en bewerkt'. Aldus het zogenaamde 'adsumus gebed'.⁴

Dit kleine gebed droeg in zich een geloofsovertuiging. *Lex orandi lex credendi*: hoe we bidden, zo geloven we. We beginnen om de Geest, omdat we geloven dat de Geest de eerste aandacht verdient. Dat is een soort principiële belang. Dat principiële belang werkt zich uit naar een concrete bede, met een concrete overtuiging. We bidden om de instructie en lering van de Geest, omdat de Geest die daadwerkelijk schenkt. De Geest is actor, Hij handelt. Of scherper gezegd: de Geest zit niet met de handen gebonden opgesloten in de kerk, in structuren en procedures en leergezag;⁵ nee, de Geest

³ Overigens: reeds Augustinus en na hem Thomas van Aquino wezen op dit verschil. En is het ook interessant om naar oude geloofsbelijdenissen te kijken: in een aantal daarvan gaat het over geloven 'in (ἐν) de heilige Geest in (ἐν) de kerk'; het eerste is het 'in' van een richting, het tweede is het 'in' van een plaats. Voor achtergrond, verdieping en nuancering, zie bijv. J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, 3rd ed. (1972).

⁴ Volledige tekst: "Wij zijn aanwezig, Heer Heilige Geest – weliswaar gehinderd door geweldige zonde, maar op een bijzondere manier verzameld in uw naam, zijn wij aanwezig. Kom tot ons, en wees met ons: verwaardig u in onze harten door te dringen. Leer ons wat te doen en waar te gaan, en toon ons hoe we moeten handelen om, met uw hulp, u in alles te kunnen behagen. Wees gij alleen het die ons beraadslagen beweegt en bewerkt, gij die met God de Vader en met zijn Zoon alleen de glorievolle naam bezit. Laat niet toe dat we de rechtvaardigheid verstoren, Gij, die eerlijkheid als hoogste bemint. Moge onkunde ons niet verkeerde wegen wijzen, en moge wij niet buigen voor partijdigheid; moge aannemen van geld noch aanzien des persoons ons bederven. Maar bind ons stevig aan u, door de gave van uw genade alleen, zodat wij in u één zijn, en in niets van wat waar is afwijken. Laat ons, verzameld als wij zijn in uw naam, in alles trouw aan rechtvaardigheid vasthouden, zodat ons oordeel in dit leven in niets van u afwijkt, en wij straks voor onze goede daden het eeuwige loon ontvangen. Amen", zie bijv. *Acta synodalia sacrosancti concilii oecumenici Vaticani II/1*, 47. (Vertaling: Jos Moons SJ, dr Michiel Op de Coul)

⁵ Vgl. de scherpe opmerking van Walter Kasper dat de kerk de verleiding heeft de Geest institutioneel-kerkelijk te temmen. Dan zijn het de structuren en overgeleverde tradities van de kerk die op de eerste plaats komen, niet de Geest. Die tradities zijn overigens vaak goed, maar niet altijd. Zie W. Kasper, "Die Kirche als Sakrament des Geistes", W. Kasper, G. Sauter, *Kirche – Ort des Geistes* (Freiburg: Herder, 1976), 13-55, 17, "In der Auseinandersetzungen mit den Montanisten und Donatisten

handelt zelf. De tekst is sterk: “Kom tot ons, woon in ons, onderwijs ons. Wees jij alleen het die ons beraadslagen beweegt en bewerkt”. We bidden tot de Geest als actor omdat we geloven dat de Geest handelt.

Kortom, de Katholieke Vereniging voor Oecumene, de Focolare, het Credo, het zijn evenzovele handen op één buik: De Geest staat vooraan; eerst de Geest, dan de Kerk.

2. Charisma's

U denkt misschien, nou dat is mooi, maar wat betekent dat concreet? Daarom wilde ik met u spreken over het thema van de charisma's.⁶ Dat is namelijk een voorbeeld is van een geslaagde vertaling van dit geloof in de Geest. Het moeilijke woord 'charisma' doet denken aan 'chrisma', de zalf die bij het vormsel (en bij priester- en bisschopswijdingen) gebruikt wordt ten teken van de instorting van de heilige Geest. Charisma betekent dan ook: de Geestesgaven waarmee gelovigen kerk en samenleving opbouwen, ten dienste van het Rijk Gods.

a) *Lumen gentium* 12

Deze theologische notie van charisma's is in de RKK ten tijde van Vaticanum II herontdekt, met name in het document over de kerk *Lumen gentium*. In het hoofdstuk over 'Het volk van God op pelgrimstocht' – dat zijn wij allemaal samen – staat daarover het volgende: 'De Heilige Geest heiligt en leidt het volk Gods niet alleen door de sacramenten en de bedieningen (...) maar (...) Hij schenkt ook speciale genaden aan de gelovigen van elke rang; daarmee maakt Hij hen geschikt en bereid voor allerlei werken of taken ter vernieuwing en bredere uitbouw van de Kerk' (*Lumen gentium*, no. 12).⁷

in der alten Kirche und mit den verschiedenen mittelalterlichen Schwarmbewegungen wurde der Geist jedoch immer mehr an die Institutionen der Kirche gebunden; er wurde sozusagen kirchlich domestiziert”.

⁶ Er zijn andere mogelijkheden om dit uit te werken, bijvoorbeeld de *Geistvergeessenheit* in de kerk en de (deels vermeende) herontdekking van de Geest op het concilie, geïllustreerd met good practises en bad practises, bijvoorbeeld de trinitaire inleiding van *Lumen gentium* (zie nrs 2-4) enerzijds en de niet zo trinitaire afsluiting in LG 47 anderzijds.

⁷ Volledige tekst: "Bovendien heiligt en geleidt dezelfde Heilige Geest het Godsvolk niet alleen door de sacramenten en bedieningen, Hij versiert het niet alleen met deugden, maar «(ieder uitdelend zoals Hij het wil)» (1 Kor. 12, 11), verspreidt Hij onder de gelovigen van elke rang ook bijzondere genaden die hen geschikt en bereid maken om allerlei werken en taken, die voor de hernieuwing en de verdere uitbouw van de Kerk dienstig zijn, op zich te nemen, zoals er geschreven staat: «Aan ieder wordt de openbaring van de Geest meegedeeld tot welzijn van allen» (1 Kor. 12, 7). Deze charismatische gaven (*charismata*) kunnen wonderbaar zijn of ook eenvoudiger en breder verspreid. (...) Wij moeten ze met dankbaarheid en vertroosting aanvaarden". De wat ouderwets aandoende vertaling van Gerard Philips (die een leidende rol speelde in het samenstellen van *Lumen gentium*) in de serie van het *Katholiek Archief* valt te verkiezen boven de soepelere maar ook onprecieze vertaling van de redemptoristen Mulders en Kahmann in de serie *Ecclesia Docens*. De eerste vertaling is nadien opgenomen in de *Constituties en decreten van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie* (Leusden: Stichting Ark, 1995).

De verschillende elementen van deze tekst verdienen aandacht. In de eerste plaats een klein bruggetje naar wat we zojuist bespraken: dat de Geest vooraan staat. Althans, in gezonde leer, in de orthodoxie. Dat de Geest de kerk leidt heeft een scherpe kant, die u vast al voelde aankomen: daarmee zijn het uiteindelijk, ten gronde, niet u of ik die de kerk leiden, en evenmin uw bisschop, de paus, en evenmin de dominee of de ouderling of de praeses – uiteindelijk, fundamenteel, is het de Geest.

Die scherpe kant blijkt ook in de tekst, en dat is de volgende observatie. De opbouw van de kerk volgens de tekst over charismata niet louter een zaak van de apostelen en van hun opvolgers, de bisschoppen, en bij uitbreiding ook priesters, diakens, pastoraal werkenden, en oecumenisch gedacht, dominees, diakens, kerkeraad enz. Het is niet alleen een zaak van de sacramenten en van wat werkers in de wijngaard verder voor ons doen. Het is ook een zaak van de Geest zelf en van aan ieder geschonken gaven; ‘... de Heilige Geest leidt het Godsvolk niet alleen door de sacramenten en bedieningen, maar ook door charismata die hij elke gelovige schenkt’ (aldus *Lumen gentium* 12 in eigen woorden).⁸

In de derde plaats moet aangetekend worden dat de verwijzing naar speciale gaven niet betekent dat het iets exclusiefs is. Zeker, er zijn bijzondere gaven van buitengewoon inspirerende mensen. Denk aan zuster Helen Prejean (van de film *Death Man Walking*), moeder Theresa (van de *Missionaries of Charity*), broeder Roger (van de gemeenschap van Taizé), of paus Franciscus – en hier kan ik natuurlijk niet om de naam van Chiara Lubich heen. Maar evengoed in gewone mensen, met gewone charisma’s. Mensen die op zondagmorgen vroeg kosteren en zorgen dat de kerk piekfijn in orde is. Of die belangstellend en menslievend zieken en ouderen bezoeken, of creatief de kindercrèche of jongerenwerk doen. Alles telt mee. Of met de woorden van *Lumen gentium* 12 zelf: ‘deze charismatische gaven (*charismata*) kunnen wonderbaar zijn of ook eenvoudiger en breder verspreid’.

Dit is overigens ook het moment om aan te geven dat charisma doet denken aan de charismatische vernieuwing, maar dat het in deze teksten daar niet over gaat. Ten tijde van het concilie was de Pinksterbeweging wél al ontstaan, maar nog niet in de RKK; dat begon pas na het concilie, namelijk in 1967 (en de vierde en laatste zitting van het concilie eindigde in 1965).⁹

Ten vierde, de genade van de charisma’s is niet een genade voor jezelf. Traditioneel wordt wel het onderscheid tussen genade voor jezelf, om zélf te groeien in heiligheid (*gratia gratam faciens*) en de

⁸ Het is dan ook betekenisvol dat deze tekst deel is van hfdst 2, over het geheel van het volk van God, en dat dat hoofdstuk geplaatst is voor het hfdst over de specifieke taken in de kerk: hfdst 3 (hiërarchie) en hfdst 4 (leken). Die interpretatie van de volgorde wordt ondersteund én door de *Acta synodalia* én door de hoofdredacteur van de tekst Gerard Philips (zie z’n tweedelige commentaar *De dogmatische constitutie over de kerk «lumen gentium»* (Antwerpen: Patmos, 1967-1968)) én door veel theologische commentaren van tijdgenoten.

⁹ De oorsprong wordt heel precies gedateerd, namelijk een studentenretraite in februari 1967, Duquesne University. Voor een toegankelijke inleiding op de geschiedenis van de katholieke charismatische vernieuwing, zie S.A. Maurer, *The Spirit of Enthusiasm. A History of the Catholic Charismatic Renewal, 1967-2000*, University Press of America, New York ..., 2010.

genade die gegeven wordt om er anderen mee te dienen (*gratia gratis data*).¹⁰ Ik weet niet zeker of ik dat een behulpzaam onderscheid vind, maar wat wel behulpzaam is, dat is om te zeggen dat de genade zoals hier bedoeld duidelijk voor anderen is.

Dat betekent bijvoorbeeld dat je priester gewijd wordt, niet omdat je dat zelf graag hebt, maar omdat andere mensen er wat aan hebben. En je kunt wel van jezelf vinden dat je goed bent in geestelijke begeleiding, of in het bestuurswerk, of in lector zijn in de parochie; in al die gevallen is je eigen overtuiging niet doorslaggevend. Andere mensen moeten het in je zien. En nadat andere mensen het in je gezien hebben moet je het ook waar maken. En dat alles met de grootst mogelijke nuchterheid: als andere mensen het niet in je zien, of als het er niet uit komt, dan is het niet jouw charisma; dan is dit niet jouw manier van bijdragen aan de opbouw van de kerk.

b) De geschiedenis

Beste mensen, we hebben tot nu toe twee dingen gedaan: gesproken over de prioriteit van de Geest, en vervolgens gezien hoe de notie van charisma's een soort *good practise* is: hier zien we dat de Geest centraal staat. Hij is actief betrokken in de kerk, op zo'n manier dat hij de kerk leidt (letterlijk zo in de tekst!); voor zover de hiërarchie uiteraard ook een bijdrage heeft, is dat in deze tekst, die we hier bespreken, omdat de Geest de kerk leidt door de hiërarchie, en bovendien heeft het dan die rol met en naast gelovigen-met-charisma's. Voordat we verder gaan met de praktische betekenis van deze overtuiging wil ik nog heel even bij de tekst stil staan, met name bij de geschiedenis van de tekst. Dat maakt namelijk duidelijk dat er wat op het spel stond, en dat de notie van charisma's in feite revolutionair was. En misschien nog wel is.

Er was op het concilie namelijk een scherpe discussie over het thema van de charisma's. Volgens de traditionalistische minderheid op het concilie waren charisma's iets van de begintijd van de kerk, niet van heden. Dus wel in de periode dat de kerk groeide; het bijbelse bewijs daarvoor is onomstotelijk (denk aan Romeinen 12 en 1 Korinthiërs 12); maar nu niet meer. U voelt al aan waarom de traditionalisten dat zeiden: nu volstond de hiërarchische leiding van de kerk. Dat nuanceerde men door toe te geven dat er ook sinds de begintijd van de kerk nog wel charisma's geweest waren, maar dat waren dan steeds uitzonderlijke charisma's; dus van de heilige Franciscus, maar niet van Jan met de pet. Laat staan: Ingrid met de pet. U voelt onmiddellijk alweer aan waarom men dat zei: voor zover die charisma's er toch wél geweest waren na de begintijd van de kerk waren ze uitzonderlijk; en dus waren ze geen bedreiging voor de hiërarchische leiding van de kerk.

¹⁰ Vgl. Thomas van Aquino' bespreking van dit onderscheid in de *Summa Theologiae*: <https://www3.nd.edu/~afreddos/summa-translation/Part%201-2/st1-2-ques111.pdf>.

Daar tegenover stond een vlammend betoog van de Belgische kardinaal Suenens waarin hij precies het omgekeerde beweerde. Zonder charisma's is de kerk arm en onvruchtbaar, zo Suenens letterlijk. Charisma's waren iets van alle gelovigen, van alle tijden, en zowel bijzonder als gewoon. De dienst van de hiërarchie is niet om alles zelf te doen, maar om charisma's in goede banen te leiden.¹¹ De agenda was nu dus niet hiërarchisch, maar juist inclusief.

De hamvraag was dus: draait het in de kerk om de leiders of om alle gelovigen (met daarbinnen natuurlijk een eigen plaats voor de leiders)? Hebben de eersten een monopolie op de Geest, en is de rol van de andere gelovigen om te ontvangen en te volgen? Of dragen alle gelovigen samen de kerk, namelijk met de veelsoortige gaven die ieder geschonken zijn? U weet inmiddels wat de conclusie was.

c) Praktische betekenis

Beste mensen wat is de praktische betekenis van dit theologische idee? Wat hebben we eraan? Wat heeft u eraan? Ik heb hier een heel eenvoudige gedachte over. Die eenvoudige gedachte is: als u écht geloof in de Geest die actief is; en als u écht gelooft dat de Geest ook in u werkt om de opbouw van de kerk mogelijk te maken; als u dat écht geloof, dan zult u bijdragen aan de kerk – en aan de samenleving – met uw talenten en mogelijkheden. En omdat u dat écht gelooft zult u dat doen. Niet pas als de bisschop het van u vraagt. Niet omdat de ouderling u goedkeurend knikjes geeft. Niet omdat u af en toe 'dank u wel' hoort. Maar simpelweg omdat de Geest u geestesgaven schenkt.

En als bisschoppen en pastores en dominees dit geloven, als ze het écht geloven, dan zullen ze ruimte maken. Pastores en bisschoppen en dominees zullen niet alles zelf willen doen. Ze zullen niet voor alles toestemming willen geven of, erger nog, menen dat iets pas kan gebeuren als zij het verzonnen hebben. Nee, als ze geloven in de Geest die de kerk leidt door geestesgaven, dan ze zullen dolgelukkig zijn om mensen kansen te geven. Ze zullen, zoals ik elders schreef, niet zélf 'alter Christus' willen zijn, maar ze zullen Christus' werkzaamheid in de ander begroeten, blij verwonderd over wat Gods Geest doet in deze tijd.¹²

¹¹ De toespraak, die overigens geschreven was door de toen jonge Hans Küng, met hulp van Karl Rahner, is opgenomen in de bundel met de meest spraakmakende bijdragen aan het concilie, zie *Concilie-toespraken. Bijgeenbracht door Y. Congar, H. Küng en D. O'Hanlon* (Hilversum: Brand, 1964), 22-25). Het origineel staat in de *Acta synodalia etc* II/3, 175-178. Suenens sprak op 22-10-1963. Hoewel hij er geen verwijzing naar maakt moet Suenens pleidooi waarschijnlijk wel degelijk begrepen worden als een antwoord op Ruffini's (korte) traditionalistische opmerkingen over charisma's op 16-10-1963, zie *Acta synodalia etc* II/2, p.629. Voor verdieping, achtergrond en kritische reflectie, zie J. Moons, '«The Holy Spirit Leads the Church through Charismas» (LG 12). The Conciliar Doctrine on Charismas and its Significance for the Laity's Active Involvement in the Church', in A. Mayer (ed.), *The Letter and the Spirit: On the Forgotten Documents of Vatican II* (Leuven: Peeters, 2018), 233-245.

¹² J. Moons, 'Christus begroeten in de gelovigen. Theologie en spiritualiteit van het ambt in het licht van Vaticanum II', in P.-B. Smit (red.), *Spiritualiteit – Ambt – Roeping. Theologische verkenningen* (Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie, nr. 60) (Sliedrecht: Merweboek, 2018), 11-21.

De tekst van *Lumen gentium* 12 stelt expliciet dat charisma's 'met vreugde ontvangen moeten worden'.¹³ Door wie, dat staat er niet bij, maar dat is wel duidelijk. Én door ambtsdragers, én door u. Ik wens u veel geloof toe.

¹³ Philips vertaalt 'Wij moeten ze met dankbaarheid en vertroosting aanvaarden', het Latijn laat de zaak in feite open, 'ze moeten met dankbaarheid en vertroosting aanvaard worden', vgl. 'Quae charismata, sive clarissima, sive etiam simpliciora et latius diffusa, cum sint necessitatibus Ecclesiae apprime accommodata et utilia, cum gratiarum actione ac consolatione accipienda sunt'. Het is overigens interessant om te zien dat kardinaal Suenens deze taak vooral met de pastores verbindt: 'it is the duty of pastors, both those in charge of local and individual Churches and those in charge of the universal Church, through a kind of spiritual instinct, to discover the charisms of the Spirit in the Church, to foster them and to help them grow', *Council Speeches of Vatican II, etc.*, p. 33.